

द्वन्द्वविचारः ।

प्रश्नः → अचोलिखिते पद्ये द्वन्द्वनिर्णयं कुरुत ।

“ अनिर्भिन्नो गभीरत्वादन्तर्गूढघनव्यथः ।  
पुटपाकप्रतीकाशो, रामस्य कशुणो रसः ॥ ”  
भवभूति / ३० रामचरितम् → ३-१

उत्तरम् →

इस पद्य के प्रत्येक पाद में आठ अक्षर (वर्ण) हैं।  
आठ अक्षर के पाद (चरण) का नाम सब द्वन्द्व अनुष्टुप्  
कहा जाता है। पद्य, श्लोक, वक्त्र आदि नामों  
से भी इसे अनिहित किया जाता है।  
इस पद्य के प्रत्येक चरण में पाँचवाँ अक्षर लघु,  
दहा अक्षर गुरु, दूसरे तथा चौथे पाद का  
सातवाँ अक्षर लघु, पहले तथा तीसरे पाद का  
सातवाँ अक्षर गुरु है। अतः यह अनुष्टुप्  
द्वन्द्व का उदाहरण है।

अनिर्भिन्नो गभीरत्वाद् ,  
। ऽ । ऽ

अनुष्टुप् द्वन्द्वस्य सधरणम् →

अन्तर्गूढघनव्यथः ।  
। ऽ । ऽ ।

“ श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं,  
सर्वत्र लघुपञ्चमम् ।  
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं,  
सप्तमं दीर्घमन्यथोः ॥ ”

पुटपाकप्रतीकाशो ,  
। ऽ । ऽ ।

रामस्य कशुणो रसः ॥  
। ऽ । ऽ ।

यद्यपि इस द्वन्द्व में मात्रा का विचार देखने को मिलता है  
तथापि यह एक वर्णिक द्वन्द्व है।

12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (सं. प्राचार्य)  
२००३० सं. महावि. सुखसेना, पूर्णिया

संस्कृतसामान्यम् ।

अनिवार्य प्रथमपत्रम् ।

Page No.:

Date: / /

सुद्युपास्यस्य रूपसिद्धिं कुरुत ।सुद्युपास्यस्य वा ।सुद्युपास्यः →

सुची + उपास्यः ,

अदिमन् दिद्यते 'इको यणचि' सूत्रेण सुची पदस्य

चकारोत्तस्वती ईकारस्थाने य् । स्थानेऽन्तरतमः

सूत्रेण स्थानकृतसादृश्यम् ।

अनचि च सूत्रेण विकल्पेन चकारस्य द्वित्वम् →

सु च् च् य् उपास्यः ।

इलां जश् इशि सूत्रेण चकारस्य पूर्वस्य

दकारः → सु द् च् य् उपास्यः ।

सुद्युपास्यः रूपं निवपन्नम् ।विकल्पेन → सुद्युपास्यः ।

यत् प्रकारेण मद्घ्वरिः, मघ्वरिः ।

12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (सं० प्राचार्यः)

रा० ३० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।

संस्कृतसामान्यम् ।

अनिवार्य प्रथमपत्रम् ।

उपशास्त्री ।

Page No.:

Date:

हिन्दीभाषायाम् अनुवादं कुरुते ।

सज्जनानां संगतिः सत्सङ्गतिः कथ्यते ।

सज्जनानां संगत्या ह्येवमं विचारं च प्रवित्रं भवति ।

अनया जनः स्वार्थभावं परित्यज्य लोककल्याणकामः

भवति । दुर्जनानां संगत्या दुर्बुद्धिः आगच्छति ।

दुर्बुद्धिः दुःखजननी उच्यते । सज्जनानां संगत्या

दुर्जनः अपि सज्जनः भवति । दुर्जनानां संगत्या

सज्जनः अपि दुर्जनः भवति ।

दुष्टदुर्योधनसंगत्या भीष्मोऽपि मोहरणे गतः ।

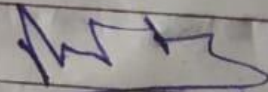
ऋषीणां संगत्या न्यायः वाल्मीकिः अपि

कविः वाल्मीकिः अभवत् । रावणसंगत्या

समुद्रः अपि क्षुद्रनदीव बन्धनं प्राप्तः ।

अतः साहित्यदमुच्यते →

"सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ।"



12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा,

(सं० प्राचार्यः)

रा० उ० सं० महावि० शुश्रुतसेना, पूर्णियाँ